मन्त्राख्या । शेषे ब्राह्मणशब्दः' (२।१।३०—३१) इति सूत्राभ्यां मन्त्रब्राह्मणे विभजतो भगवतो जैमिनेरपि तयोर्वेदत्वाख्यानमेवाभिप्रेतम् तदेतद्विभजन-मृग्यजुःसामविभागवद् याज्ञिकानां कर्मसंपादनार्थमेव जज्ञे; न पुनः स्वाध्याय-तारतम्यसंपादनार्थमिति सर्वं तदङ्गोपाङ्गालोडनेनासकृज्ज्ञायत एव । अपि च । अत्र शेषत्वेन ब्राह्मणत्वाख्यानं ब्राह्मणस्य मन्त्रसादृश्यमवबोधयति; न तस्मादेकान्ततः पार्थक्यम् । ऋचः साम्न इव वा ऋक्सामाभ्यां यजुष इवेति । किं पल्लवितेन, मन्त्रतो ब्राह्मणविभाग इव कर्मप्रतिपत्त्यै ब्राह्मणतोऽपि ब्राह्मणविभागः शेषशब्देनैवापस्त-म्बेन मुनिना व्यवाहारि । तथा च तत्सूत्राणि—'कर्मचोदना ब्राह्मणानि । ब्राह्मण-शेषोऽर्थवादः, निन्दाप्रशंसा परकृतिः पुराकल्पश्च ।' इति, यदि पुनरत्र शेष-शब्द इतरथानीयते तर्हि ब्राह्मणशेषः कल्प इत्यनिष्टं प्रसज्यते । नहि ब्राह्मणाना-मिव कल्पानां (श्रौतस्मार्तसूत्राणाम्) अपौरुषेयत्वं स्वतःप्रमाणत्वं वा मीमां-सकैरङ्गीक्रियते । मन्त्रस्येव ब्राह्मणस्य त्वपौरुषेयाधिकरणे 'आख्या प्रवचनात् । परंतु श्रुतिसामान्यम् । कृते वा नियोगः स्यात् कर्मणः संबन्धात्' (१।१।३०—३२) इति सूत्रैरपौरुषेयत्वं सिद्धान्तितमेवेति संक्षेपः ॥

एतेनाङ्गिनो वेदस्य नित्यत्वेऽप्येतस्याङ्गानामुपाङ्गानां चानित्यत्वमविरुद्धमिति स्थितम् । अनित्यत्वे चैतेषां कालजिज्ञासायां यद्यपि मौलिकं कालविज्ञानं दुर्वि-भाव्यं तथापि प्रचरद्ग्रन्थानुरोधेन तु तत् सुसंधानमेव । तत्रापि सांप्रतिकग्रन्थे यत्र यः कालो निर्दिश्यते स इव चिरंतनग्रन्थेऽपि काललिङ्गोपलम्भे स काल एवास्थेयः । सोऽयं संवादविपर्यासेऽपि समस्यापूर्तिवर्मना सहसाऽन्यथा न संगमनीयः । तथात्वे हि वेदेष्विव ऋषिप्रोक्तेषु ग्रन्थेष्वपि बहुत्र भाषाभेदाद् अभिधानसादृश्याद् अतीतानागतवस्तुदर्शनाच्च योगविज्ञानविधुराणां परमार्थस्खल-नावसर आपततीति मन्यन्ते स्थेयाः । तत्रेयं दिक्—वेदेषु वसिष्ठादिपदार्था नित्या एवाश्रीयन्ते; तदङ्गोपाङ्गेषु तु ते ह्यनित्या अपि । तत एव वसिष्ठादयो गोत्रप्रवरप्रवर्तका उपपद्यन्त इत्यन्यत्र विस्तरः ॥

३ । साहित्यस्य किमुद्देश्यम् । अत्र तत्रभवान् भामहः—

'धर्मार्थकाममोक्षेषु वैचक्षण्यं कलासु च ।
करोति कीर्तिं प्रीतिं च साधुकाव्यनिवन्धनम्[1] ॥'

आचार्यदण्डी—

'इह शिष्टानुशिष्टानां शिष्टानामपि सर्वथा ।
वाचामेव प्रसादेन लोकयात्रा प्रवर्तते ॥
इदमन्धंतमः कृत्स्नं जायेत भुवनत्रयम् ।
यदि शब्दाह्वयं ज्योतिरासंसारं न दीप्यते ॥
आदिराजयशोबिम्बमादर्शे प्राप्य वाङ्मयम् ।
तेषामसंनिधानेऽपि न स्वयं पश्य नश्यति ॥'

---

१ 'निषेवणम्' इति दर्पणस्थः पाठः.